

UOT 94 (479.24)

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CƏNUB-ŞƏRQ BÖLGƏSİNDƏ
ÜZÜMÇÜLÜK TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFI TARİXİNDƏN
(2003-2018-Cİ İLLƏR)****Emin N.MƏLİKOV***

Məqalə Azərbaycan Respublikasının Cənub-şərq bölgəsində 2003-2018-ci illərdə üzümçülük təsərrüfatının inkişafına həsr edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasət Cənub-şərq bölgəsində üzümçülük təsərrüfatının inkişafında əsas rol oynamışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarına (2004-2018) uyğun olaraq yeni üzümçülük plantasiyaları salınmış, bu sahədə işləyən fermerlərə güzəştli kreditlər verilmişdir. Cəlilabad, Lənkəran, Masallı rayonlarında üzümçülük təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri müəyyənləşdirilmiş və yeni üzüm plantasiyaları salınmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, iqtisadi siyasət, Dövlət Proqramları, üzümçülük, kənd təsərrüfatı, Cəlilabad, Masallı, fermer.

Giriş. Kənd təsərrüfatının mühüm sahəsi kimi üzümçülüyn respublikada inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, 2002-ci ildə «Üzümçülük və şərəbçilik haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuş, üzümçülüyn inkişafı üzrə tədbirlərin də nəzərdə tutulduğu «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» kimi mühüm sənədlər təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2011-ci il 15 dekabr tarixli Sərəncamı ilə «2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramını» təsdiq etmişdir. Dövlət Proqramında üzümçülüyn infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, üzüm istehsalı və emalı sahəsində inovativ texnologiyaların tətbiqinin dəstəklənməsi, üzüm məhsullarının «plantasiya-istehlakçı» sxemi və satışının stimullaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

* *Lənkəran Dövlət Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru; eminemelikov79@gmail.com;*
ORCID ID:0000-0002-2082-079X

Azərbaycanda iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi çərçivəsində aqrar sektorda üzümçülüğün və şərabçılığın dinamik inkişafı məqsədiylə işlər aparılmışdır. 2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün, eləcə də 2018-2025-ci illərdə şərabçılığın inkişafına dair Dövlət Proqramları ölkəmizdə üzümçülüyə və şərabçılığa dair aqrar siyasəti formalaşdıran əsas prioritetlər hesab edilir[10].

Üzümçülük təsərrüfatının inkişaf prosesi. 2004-cü ildə qəbul edilən I Dövlət Proqramında *Azərbaycan Respublikasının Cənub-şərq bölgəsində üzümçülük təsərrüfatının* inkişafı nəzərdə tutulmuşdur. Prezident İlham Əliyev Cəlilabad şəhərində rayon ictimaiyyəti ilə görüşündə demişdir: «...1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyev Cəlilabadi, demək olar ki, inkişaf etdirdi, burada üzüm bağları salındı, çox işlər görüldü, insanlar yaxşı pul qazandılar, ev tikdilər, məşin aldılar. İndi biz Cəlilabada yeni həyat veririk» [1]. 1980-1984-cü illərdə respublikada üzüm istehsalı 1,7-2,1 mil. tona, hektardan məhsuldarlıq müvafiq olaraq 70-100 sentnerə çatdırıldı. Artıq 1984-cü ildə üzümçülük əkin sahəsi 284,1 min hektar, üzüm yığımı 2,126,1 min ton, hektardan məhsuldarlıq respublikada ən yüksək həddinə çataraq 99,2 sentner təşkil etdi. Azərbaycan üzüm istehsalının həcminə görə keçmiş ittifaqda birinci yərə çıxdı [2, 29]. Hələ sovet dövründə respublikanın Cənub-şərq bölgəsi üzümçülüğün əsas inkişaf etdiyi təsərrüfatlardan biri olmuşdur. 1985-ci ildə keçmiş SSRİ-də «Alkoqolizm və sərxoşluğa qarşı mübarizə tədbirləri» haqqında qəbul edilmiş qərardan sonra Azərbaycanda bu sahənin inkişafı zəiflədi və yaradılmış təsərrüfatlar dağıdıldı.

Prezident İlham Əliyevin kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində yeni üzüm plantasiyaları salınmış, bu sahədə infrastruktur yenidən qurulmuşdur. Respublikanın Cənub-şərq bölgəsi üzrə üzümçülüğün inkişaf etdirilməsi Cəlilabad rayonunda daha sürətli həyata keçirilmişdir. Rayonun torpaq örtüyü üzümçülüğün inkişaf etdirilməsində əsas amil kimi mühüm rol oynayır. Belə ki, I Dövlət Proqramına uyğun olaraq Lənkəran, Masallı rayonlarında yeni üzüm plantasiyalarının salınması həyata keçirilmişdi. Cəlilabad rayonunda üzümçülüğün və şərab məhsulları istehsalının dəstəklənməsi barədə 2004-cü il sentyabrın 30-da Nazirlər Kabineti qərar qəbul etmişdir. Qərarla rayon ərazisində 150 hektar ərazidə üzüm əkin materiallarının istehsalı üzrə müəssisənin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur [3, 260]. 2004-cü ildə Cəlilabadda inkişafı ilə əlaqədar bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlardan 500 hektarı uzunmüddətli icarəyə verilmiş və həmin torpaqlarda plantaj şumu aparılmışdır. Cəlilabad rayonu ərazisində üzüm sahələrinin 8000 hektara çatdırılacağı nəzərə alınaraq «Bərəkət» DKTİM-də 200 hektarda calaq üzüm əkin materialları istehsal edən müəssisə yaradılmış, 800 hektar isə üzüm plantasiyalarının salınması məqsədilə uzunmüddətli icarəyə verilmişdir. Azərbaycanda torpaq fondu ümumilikdə 8,513 milyon hektar təşkil edir ki, bunun da 4,768 milyon hektarı, yəni 56%-i kənd təsərrüfatına yararlıdır [4, 45]. 2005-ci ildə fəaliyyətə başlamış «Şərqi-KO LTD» şirkəti 160 hektar sahədə üzüm bağları salmış, əkilən üzüm növləri məhsuldarlığına görə fərqlənmişdir.

2006-cı ildə Cəlilabad rayonu üzrə 652 ton üzüm istehsal olunmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 232 ton çoxdur. 2008-ci ildə rayon ərazisində 300 hektar yeni bağ salınmış və üzümlüklərin ümumi sahəsi 1500 hektara çatdırılmışdır. Cəlilabad rayonu üzrə üzüm bağlarından 1792 ton məhsul yığılmışdır ki, bu da 2007-ci ildəkindən 597 ton çoxdur.

Cəlilabad rayonunun Qarazəncir kəndində müasir tipli şərab zavodunun istifadəyə verilməsi ilə üzümçülüyə maraq fermerlərdə daha da artmışdır. Zavodda müasir texnologiyalara uyğun məhsul istehsal olunur. 2005-ci ildə Fransanın «Kadel» şirkətində təcrübə keçən aqronom Mikayıl Xubalıyev əmək məhsuldarlığı yüksək olan üzüm növlərinin Cəlilabad rayonu ərazisində əkilməsinin müsbət nəticə verəcəyi qənaətinə gəlmişdir. Fransadan gətirilən «Kaberme-Soviniar», «Merlo», «Sirah», «Qrenaş» «Savdene» üzüm növləri Cəlilabad rayon ərazisindəki torpaqlarda əkilərək daha tez məhsul verməyə başlamışdır. Fransalı mütəxəssis İan Pol Franke rayon ərazisindəki üzüm bağlarında olmuş, yüksək məhsuldarlığı əldə etmiş fermerlərə tövsiyələr vermişdir. Cəlilabad rayonu ərazisində əkilən fransız üzüm növlərindən alınan yüksək məhsuldarlıq onu heyratə gətirmişdir.

Rayonda 30 hektar ərazidə Türkiyədən gətirilmiş «Sultanı» toxumsuz üzüm növlərindən plantasiya salınmışdır. 2006-cı ildə respublikada üzümlüklərin sahəsi 10,025 hektar, məhsul istehsalı 94,142 tona, məhsuldarlıq isə 76,7 sentner hektara çatmışdır [2, 31]. Rayon ərazisində fəaliyyət göstərən «Aqrolizinq» ASC-nin filialı fermerlərə kömək məqsədilə 1589 ton azot, 639 ton fosfor gübrələrini güzəştli qiymətlərlə vermişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramına (2004-2008-ci illər) əsasən Cəlilabad rayonunda üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş, dövlət bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlarda 1500 hektar yeni üzüm bağları salınmışdır. Kənd təsərrüfatının gəlirli sahəsi olan üzümçülük ilbəl inkişaf edir. Belə ki, 2009-cu ildə Cəlilabad rayonu üzrə 50 hektar yeni bağ salınıb, 3250 ton üzüm istehsal edilmişdir [5]. 2009-cu ildə istifadəyə verilən «Göytəpəçay» dəryaçası yeni üzüm plantasiyalarının yaradılmasına geniş imkan açır. Rayon ərazisində olan 742 hektar üzüm sahəsi dəryaçadan istifadə edilməklə suvarılır və məhsuldarlıq 1,5-2 dəfə daha çox olmuşdur. Cəlilabad rayonu kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə dövlət tərəfindən ödənilən əlavə yardımlara görə respublikada ilk sıralarda yer alır. Belə ki, hər il 20-23 min istehsalçıya 2,5 milyon manat həcmində yardım hesablanır [6]. Kənd təsərrüfatına göstərilən dövlət qayğısı ilə məhsul istehsalında artım müşahidə edilir. 2009-cu ildə rayon iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatı inkişaf etmiş, 2003-cü illə müqayisədə məhsul istehsalı 2,2 dəfə artmışdır. 2009-cu ildə rayonun üzüm bağlarından 3250 ton məhsul istehsal edilmişdir ki, bu da 2008-ci illə müqayisədə 1250 ton çoxdur. 2010-cu ildə rayon ərazisində 500 hektar yeni üzüm plantasiyası salınması nəzərdə tutulmuşdur. 2010-cu ildə rayonda 4620 ton üzüm istehsal olunmuşdur. 2012-ci il rayon icra hakimiyyətinin illik hesabatında göstərilir ki, rayonda həyatıyanı sahələrdə 200 hektardan çox

üzüm bağları salınmışdır ki, ümumilikdə rayon ərazisində hər hektardan 60,8 sentner olmaqla 9170 ton məhsul istehsal edilmişdir. Bu da 2011-ci illə müqayisədə 2308 ton çoxdur [7, 2011].

II Dövlət Proqramına uyğun Masallı rayonunda üzümçülük təsərrüfatları yaradılmışdır. Masallı rayonunda üzümçülük əsasən Çaxırlı, Öncəqala və Şərəfə kəndlərində inkişaf etmişdir. Bu kəndlərdə mövcud olan 11 hektar sahədə 245 ton məhsul istehsal edilmişdir. Hər hektardan məhsuldarlıq orta hesabla 22,7 s. olmuşdur. Üzümçülüklə məşğul olan fermer təsərrüfatları il ərzində 250 ton üzümün yığılmasını həyata keçiriblər. Son illərdə bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar bölmədə də həyata keçirilən iqtisadi islahatlar kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən üzümçülük və şərəbçilik məhsulları istehsalının artırılması və respublika əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatın təmin olunması üçün real zəmin yaratmışdır [11, 15].

Lənkəran rayonu ərazisində 20 hektar yeni üzüm təsərrüfatları yaradılmışdır. Rayonun Nərmanabad və Qızlağac inzibati ərazisində əkinə yararlı sahələr müəyyənləşdirilmiş və yeni təsərrüfatlar yaradılmışdır.

Cəlilabad Rayonunun Qarazəncir kəndində Zeynalov Namik 38 hektar, Təzəkənd kəndində Nərimanov Sahib 55 hektar, Nağıyev Əliyar 67 hektar, Üçtəpə kəndində Cəfərova Zülfüyə 98 hektar, Şiləvəngə kəndində İsparov Nuru 25 hektar sahədə yeni texnologiya ilə texniki və süfrə növlərindən ibarət üzüm bağları salmışlar. Dövlət dəstəyi hesabına yaradılmış təsərrüfatlar texnika ilə təmin olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamı ilə yaradılan Elmi-Tədqiqat üzümçülük və Şərəbçilik İnstitutunun Cəlilabad Dayaq məntəqəsi bölgədə üzümçülük təsərrüfatlarının inkişafında əsas rola malikdir. Burada bölgəyə uyğun üzüm növlərinin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması və məhsuldarlığın artırılması məqsədiylə fermerlərə köməklik göstərilir. Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq Cəlilabad rayon ərazisində yeni üzüm plantasiyaları salınaraq əkin sahələri 5700 hektara çatdırılacağı nəzərdə tutulur. Üzümçülük kənd təsərrüfatında nisbətən yüksək məhsuldarlığa malik olması və istehlak dəyəri cəhətdən faydalı, sənaye emalı və satışı etibarilə daha gəlirli sahə olması ilə fərqlənir. Son beş ildə bütünlükdə respublikada 5 min hektar üzümlük salınmış və 2013-cü ilə qədər minimum 10 min hektar əlavə üzümlüklər salınması göstərilir ki, bu da 180-200 min ton məhsul yığımına imkan verəcəkdir. 2015-ci ildə respublikada üzümlüklərin ümumi sahəsi 16,3 min hektara çatdırılmışdır. 2014-cü ildə plantasiyalardan 150,9 min tondan artıq üzüm məhsulu tədarük edilmiş və yüksək keyfiyyətli şərəblər istehsal olunmuşdur [4]. Azərbaycanın üzümçülük təsərrüfatı tənəzzül dövründən qurtularaq inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. 2015-ci ildə Cəlilabad rayonunun Qarazəncir kəndində üzümçülüklə məşğul olan «Rizvan» fermer təsərrüfatı yaranmışdır. Təsərrüfatda 38 hektar süfrə və 20 hektar texniki növ üzüm plantasiyaları vardır. Yüksək aqrotexniki qulluq nəticəsində hər hektardan 100-150 sentner məhsul alınır. Üzüm plantasiyaları aqronom nəzarətində ilboyu müxtəlif xəstəliklərə

qarşı dərmanlanır və budanma həyata keçirilir. «Rizvan» təsərrüfatına məxsus üzüm plantasiyalarında yığıda Könül Hüseynova, Dilbər Qurbanova, Məzahir Həşimov, Vüsalə Məmmədova, xüsusilə fərqlənərək gündə 250-300 kq. üzüm yığır [9]. Təsərrüfatda yığma 15 gün qalmış bütün aqrotekniki tədbirlər dayandırılır və süfrə sortları iyunun 5-dən oktyabrın 10-dək, texniki sortlar isə avqustun 15-dən sentyabrın 15-dək yığılır. Rayon ərazisində üzümçülük təsərrüfatını inkişaf etdirmək, məhsul istehsalını artırmaq və ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə yeni plantasiyalar salınmışdır. Cəlilabad rayon Kənd Təsərrüfatı İdarəsinin hesabatında göstərilir ki, rayonda 1500 hektar məhsuldar üzümlük vardır ki, bundan hər il yüksək keyfiyyətli üzüm götürülür [10,2016]. 2017-ci ildə rayon ərazisində yeni 30 hektar üzüm plantasiyası salınaraq, ümumilikdə üzüm plantasiyaları 1537 hektara çatdırıldı. Plantasiyaların 300 hektarı süfrə, qalanı isə texniki üzüm növündən ibarətdir. Həmin ildə plantasiyalardan 8500 ton məhsul yığılaraq, sənaye müəssisələrinə təhvil verilmişdir. Üzümçülük dayaq məntəqəsinin bazasında fəaliyyət göstərən «Green Field-KT» MMC bölgədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında əsas rola malikdir. Ümumilikdə 151 hektar sahəsi olan təsərrüfatda üzümçülüklə yanaşı qarğıdalı əkini də həyata keçirilmişdir. Təsərrüfatda güzəştli kredit hesabına 2 artezan quyu qazılmış, pilot sistemin quraşdırılması başa çatdırılmışdır. İqtisadiyyat Nazirliyinin Bakı Biznes Tədris Mərkəzinin Lənkəran nümayəndəliyinin təşkilatçılığı ilə bölgə sahibkarları üçün trening keçirilib. Burada “Üzümçülüyn inkişaf perspektivləri”, “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişafı” istiqamətində və “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramının” əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilmişdir. Üzüm istehsalının təşkili, üzümçülükdə məhsuldarlığın yüksəldilməsi və bu sahədə beynəlxalq təcrübə barədə məlumatlar sahibkarların diqqətinə çatdırılmışdır.

Nəticə. Beləliklə, respublikanın Cənub-şərq bölgəsində üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi məqsədilə həyata keçirilən Dövlət Proqramları müsbət nəticə vermişdir. Cəlilabad rayonu üzrə əkilən üzüm plantasiyalarının sahəsi 1537 hektara çatdırılmışdır. Lənkəran rayonu ərazisində 20 hektar, Masallı rayonu üzrə 21 hektar yeni üzüm plantasiyaları salınmışdır. Bölgə üzrə üzümçülük təsərrüfatlarında üstünlük Cəlilabad rayonunun payına düşür. Yeni fəaliyyətə başlamış emal zavodlarında istehsal edilmiş məhsulun xarici bazara çıxarılmasına nail olunmuşdur. Əldə olunan gəlir əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bu sahədə dövlət tərəfindən həyata keçirilən layihələr mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev seyrangahı cəlilabadlıların sevimli istirahət yeri olacaq. /Xalq qəzeti. 2007, 10 aprel
2. Pənahov T.M., Səlimov V.S., Zarı Ə.M. Azərbaycanda üzümçülük. Bakı: Müəllim, 2010, 224 s.
3. «Cəlilabad rayonunda üzümçülüyn və şərab məhsulları istehsalının dəstəklənməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti (30 sentyabr, 2004-cü il, №141). Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu. 2004, №-9 (87). 2602-2603 s.

4. Pənahov T. Verdiyev T. Azərbaycan üzümçülüüyünün keçmiş və bu günü. / Respublika qəzeti. 2015. 10 fevral.
5. Fransızları heyrətə gətirən Cəlilabad üzümü. / Poritet qəzeti. 2009, 8-9 dekabr.
6. Cəlilabad: məhsul bolluğu təmin edilir. / Xalq qəzeti. 2010, 17 dekabr.
7. Cəlilabad rayon icra hakiminin 2011-ci il üçün illik hesabatı. Cəlilabad rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi.
8. Cəlilabadda üzüm istehsalı artır. / Azərbaycan qəzeti. 2016, 14 avqust.
9. Cəlilabad rayon Kənd Təsərrüfatı İdarəsinin 2016-cı il üçün gördüyü işlər barədə arayışı. Cəlilabad rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi.
10. Azərbaycan Sənaye Korporasiyasının reallaşdırdığı layihələr gələcəkdə ölkə iqtisadiyatına müsbət təsirlərini göstərəcək./AZƏRTAC.2019, 8 noyabr.
11. Səlimov V, Sükröv A, Nəsimov H, Hüseynov M. Üzüm: innovativ becərmə texnologiyası, mühafizəsi və aqroekologiyası. Bakı: Müəllim, 2018, 632 s.

**ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ВИНОГРАДАРСТВА В ЮГО-ВОСТОЧНОМ РЕГИОНЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(2003-2018 ГГ.)**

Эмин Н.МАЛИКОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена развитию виноградарства в юго-восточном регионе Азербайджанской Республики в 2003-2018 годах. Успешная экономическая политика, проводимая Президентом Ильхамом Алиевым, сыграла ключевую роль в развитии виноградарства в юго-восточном регионе. В соответствии с Государственными программами социально-экономического развития регионов (2004-2018 гг.) были посажены новые виноградные плантации, а фермерам, работающим в этой сфере, предоставлены льготные кредиты. В Джалилабадском, Лянкяранском и Масаллинском районах определены земли, пригодные для виноградарства, и посажены новые виноградники.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, экономическая политика, Государственные программы, виноградарство, сельское хозяйство, Джалилабад, Масаллы, фермер.

**FROM THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF VITICULTURE IN THE SOUTH-
EASTERN REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
(2003-2018)**

Emin N.MALIKOV

SUMMARY

The article is dedicated to the development of viticulture in the south-eastern region of the Republic of Azerbaijan in 2003-2018. The successful economic policy pursued by President Ilham Aliyev has played a key role in the development of viticulture in the south-eastern region. In accordance with the State Programs for Socio-Economic Development of the Regions (2004-2018), new vineyards were planted, and soft loans were provided to farmers working in this field. In Jalilabad, Lankaran and Masalli districts, land suitable for viticulture has been identified and new vineyards have been planted.

Keywords: Azerbaijan economy, economic policy, State Programs, viticulture, agriculture, Jalilabad, Masalli, farmer.